

YÛSUF SURESİNİN NÜZUL SEBEPLERİNİN YÛSUF U ZÜLEYHÂ ANLATILARINA YANSIMASI

Dr. Öğr. Gör. Çağdaş ALBAYRAK*

Öz: Kökeni kutsal metinlere (Tevrat, İncil, Kur'ân) dayanan Yûsuf Peygamber'in kıssası hem dinî-ahlaki boyutu ile hem de estetik bir ilgi ve beğeni sağlayarak insanların hoşça vakit geçirmesi gayesinde olan edip ve şairlerin elinde önemli birer edebî hüviyete bürünmüştür. Yûsuf Peygamber'in hikâyesi, Doğu-Batı olmak üzere hemen hemen tüm dünya edebiyatları için önemli bir anlatı olagelmıştır. Türk edebiyatında da önemli bir yeri olan Hz. Yûsuf'un hikâyesinin manzum ve mensur olmak üzere kaleme alınmış birçok örneği bulunmaktadır. Bu çalışmadaki temel gaye Türk edebiyatında manzum olarak kaleme alınmış Yûsuf u Züleyhâ anlatılarının bir kısmında bazı şairler tarafından -mesnevi nazım şekli klasik tertibinin dışına çıkılarak bir müfessir edasıyla- Hz. Yûsuf'un semavi kitaplarda yer alan hikâyesinin esasına taalluk etmeyen Yûsuf suresinin nüzul sebeplerinin edebî bir manzume hâline getirilmiş örneklerinin tefsirler rehberliğinde hangi şairler tarafından tahkiye edildiğini tespit etmek olacaktır. Yine bu tespitten hareketle mesnevi şairlerinin dile getirdikleri Yûsuf suresinin nüzul sebeplerinin tefsirlerdeki bilgilerle örtüşüp örtüşmediği tevsik edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Yûsuf u Züleyhâ, mesnevi, esbâb-ı nüzûl, tefsir

REFLECTION OF THE REASONS FOR THE REVELATION OF THE SURAH YUSUF TO THE NARRATIVES OF JOSEPH AND ZULAIKHA

Abstract: The story of the prophet Yusuf, whose origin is based on the holy texts (Torah, Bible, Qur'an), has taken on an important literary identity in the hands of poets and writers who aim to ensure that people have a good time by providing both religious-moral dimension and aesthetic interest and appreciation. The story of the prophet Yusuf has been an important narrative for almost all world literature, including East-West. There are many examples of the story of Hazrat Yusuf, which has an important place in Turkish literature, both in verse and in prose. The main purpose of this study is to express that some of the Joseph and Zulaikha narratives written in verse in Turkish literature -by leaving the classical mathnawi verse form- were included in their works by the poets -as a classical commentator- and to determine which poets, under the guidance of tafsirs, narrated the examples of the causes of the revelation of the surah Yusuf, which did not relate to the essence of the story of Prophet Yusuf, which were turned into a literary poem. Again, based on this determination, it will be tried to verify whether the reasons for the revelation of the surah Yusuf expressed by the mathnawi poets overlap with the information in the tafsir.

Key Words: Classical Turkish literature, Joseph and Zulaikha, mathnawi, reason for descent, tafsir

ORCID ID : 0000-0002-4097-3371

DOI : 10.31126/akrajournal.1079551

Geliş tarihi : 26 Şubat 2022 / Kabul tarihi: 21 Mart 2022

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1. Giriş

Klasik Türk edebiyatının önemli manzum ve mensur ürünlerinden olan Yûsuf u Züleyhâ anlatıları, bir yönüyle Yûsuf Peygamber'in hayatını ihtiva etmesi diğer yönüyle Züleyhâ'nın, Yûsuf Peygamber'e olan ifrat derecesindeki aşkını tahkiye etmesi bakımından Türk edebiyatındaki şair ve edip birçok sanatkar tarafından eserlerine mevzubahis edilmiş önemli bir anlatıdır.

Klasik Türk edebiyatı adı da verilen geleneğin, temel rükünleri içerisinde yer alan *Kur'ân*, *Hadis* gibi kaynaklardan yoğun bir şekilde beslenmiş olduğu, bu beslenmenin de şairler tarafından ekseriyetle *teşbihler*, *iktibaslar* ve *telmihler* vasıtasıyla gerçekleştirildiği bilinmektedir. Yine bu dönemin edebî geleneğinde Kur'ân'daki peygamber kıssalarının bazı türlerin oluşmasında büyük katkıları olduğu ve böylelikle *Süleymânnâme*, *Halîlnâme*, *İskendernâme* gibi müstakil tarzdaki mesnevilerin kaleme alındığı görülmektedir. Bu örneklerden biri de Yûsuf u Züleyhâ anlatılarıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan sureler içerisinde müstakil bir şekilde başından sonuna kadar anlatılan yalnızca Yûsuf suresidir. Yine Kur'ân-ı Kerîm'in *ahsenü'l-kasas*¹ olarak tavsif ettiği bu sure, Klasik Türk edebiyatının hem umum kaynakları için hem de müstakil olarak Yûsuf u Züleyhâ anlatıları için önemli ve temel kaynaklardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ibretâmiz bir anlatı olarak dikkat çeken Hz. Yûsuf'un hikâyesinin, manzum bir anlatı olan mesnevilerde ise hikâyenin kutsal kaynaklardaki tahkiyesine bağlı kalınarak etrafında teşekkül eden tali hadiselerle tamamlanan edebî bir yapıya büründüğü görülür.

Hız. Yûsuf'un hikâyesinin esasen kutsal metinlere dayanması ve yine bu bağlamdan hareketle kutsal metinlerdeki bu hikâyenin tabii olarak hemen herkesçe bilinmesinin,² şairlere bu çeşit bir hikâyeyi yorumlarken/yeniden yazarken azami derecede dikkat edilmesi gereken edebî bir kurgu oluşturmak zorunda oldukları ikazını yaptığı söylenebilir.

Yukarıdaki bağlamdan hareketle Türk edebiyatında manzum olarak kaleme alınmış bazı Yûsuf u Züleyhâ anlatılarında şairler tarafından klasik mesnevi nazım şekli tertibinin dışına çıkılarak hikâyenin esas kaynaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm'deki Yûsuf suresinin nüzul sebebi ile ilgili müfessirler tarafından dile getirilmiş birtakım rivayetlerin şairane bir üslupla nazmedilerek eserlerine dâhil edildiği görülmektedir.

Klasik düzende tertip edilmiş bir mesnevideki konular (dinî-tasavvufî, didaktik-ahlakî, kahramanlık, aşk) her ne kadar birbirinden farklı da olsa bir

1. Kıssaların en güzeli; bu tavsif, Kur'ân-ı Kerîm'de Yûsuf suresinin 3. ayetinde yer almaktadır.

2. Müşterek dinî bir anlatı olan Hz. Yûsuf'un hikâyesinin, ilahi kaynaklar Tevrat, İncil ve Kur'ân'da yer almasının, kıssanın tanınırlığına önemli bir kıstas olduğu söylenebilir.

mesnevi ekseriyetle dibace, tevhit, münacat, naat, miraciye, methiye, sebep-i telif, âgâz-ı dâsitân, esas konu ve hâtıme kısımlarından oluşmaktadır. Yine kaba bir tarifile mesnevilerin planlarını;

- a. Giriş bölümü
- b. Konunun işlendiği bölüm
- c. Bitiş bölümü

şeklinde tasnif etmek mümkündür (Ünver, 1986: 432). Giriş bölümüne genellikle İslami geleneğe uygun olarak *Besmele* ile başlanır ve akabinde *Tevhîd* (Allah'ın varlığını ve birliğini dile getiren manzume), sonra sırasıyla Allah'a yakarış manasındaki *Münâcât*, Hz. Muhammed'i tebcil etmek üzere yazılan *Na't*, yine Hz. Muhammed'in Allah'ın huzuruna yükselmesini anlatan *Mirâciyye*, Hz. Muhammed'in mucizelerini tahkiye eden *Mu'cizât*, *Medh-i Çehâr-yâr* başlığı altında Hz. Muhammed'in dört halifesi (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) için övgü, Padişah ve devlet büyükleri için övgü ve son olarak şairlerin eserlerini hangi gaye ile kaleme aldıklarını belirten *Sebeb-i Te'lif/Sebeb-i Terceme* gibi kısımlara yer verilir.

Yukarıda bahsi geçen tasniften farklı olarak manzum bazı Yûsuf u Züleyhâ anlatılarının giriş bölümünde kimi şairlerin hikâyenin esasına geçmeden anlatının temel kaynaklarından olan Yûsuf suresinin nüzul sebeplerini klasik bir müfessir edasıyla manzum bir şekilde tahkiye ettikleri görülür. Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı sure ve ayetlerin *iniş sebepleri* olarak tarif edilebilecek olan *esbâb-ı nüzûl*lerin yalnızca İslami rivayetler yoluyla günümüze ulaşmış olması ve Yûsuf u Züleyhâ anlatılarını kaleme alan bazı şairlerin eserlerini tanzim ederken bu çeşit rivayetleri ve nakilleri eserlerine dâhil etmesi gibi hususlardan, bu alışılmadık durumun esasen şairlerin eserlerini tanzim ederken İslami anlatılardaki tahkiyeyi temel metin olarak kabul ettikleri şeklinde bir çıkarım yapılmasını mümkün kılmaktadır.

2. Yûsuf Suresinin Nüzul Sebeplerini

Anlatan Yûsuf u Züleyhâ Mesnevilerinin Tanıtımı

Türk edebiyatında manzum olarak kaleme alınmış Yûsuf u Züleyhâ anlatılarından günümüze metni ulaşan 21 adet anlatı bulunmaktadır (Albayrak, 2021: iii). Bu anlatılardan yalnızca Ali (13. yy.), Darîr (14. yy.), Süle Fakîh (14. yy.), Garîb (14. yy.), Şerîf (16. yy.), Ahmedî-i Âmidî (18. yy.), Oflu Bilâl Efendi (18. yy.) olmak üzere yedisinde Yûsuf suresinin nüzülü ile ilgili manzum parçalara yer verildiği görülür.

2.1. Ali (Kıssa-i Yûsuf)

13. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen “Harezmlî Ali”, “Kul Ali”, “Kul Gali” adlarıyla da bilinen şairin aynı yüzyılın ilk yarısında (H. 630/M. 1232) yılında

Kıssa-i Yûsuf adıyla kaleme aldığı eser, Türk edebiyatının bilinen en eski Yûsuf u Züleyhâ anlatısı olarak kabul edilmektedir.

Ali, eserini hece ölçüsünün 12’li kalıbıyla ve dörtlüklerle yazmış olsa da eser manzum hikâye karakteri taşıyan ilk Yûsuf u Züleyhâ anlatısı olduğu için çalışmamıza dâhil edilmiştir.

2.2. Süle Fakîh (Yûsuf ve Zelîhâ)

Hayatı hakkında fazlaca malumat bulunmayan şairin kimi araştırmacılara göre 13. yüzyıl kimilerine göre 14. yüzyıl şairlerinden kabul edildiği anlaşılmaktadır (Mazıoğlu, 1999: 169; Tezcan, 1994: 78; Ünver, 2001: 15-16). 13. yüzyıl sonları, 14. yüzyıl başlarında kaleme alındığı düşünülen eserdeki toplam beyit sayısı 4800’dür. Şairin bilinen tek eseri de olan *Yûsuf ve Zelîhâ*’sı aruzun remel bahrinin “Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır.

2.3. Darîr (Kıssa-i Yûsuf)

Erzurumlu Mustafa Darîr olarak da bilinen şairin 14. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Leyla Karahan tarafından üzerine bir doktora tezi de hazırlanan metnin 2126 beyit tutarında olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi eserlerindeki dil özelliklerini bünyesinde taşıyan metin, aruzun remel bahrinin “Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır.

2.4. Garîb (Yûsuf u Züleyhâ)

Hayatı ve kim olduğu hususunda kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmayan şairin 14. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Eserdeki dil özelliklerinin Eski Anadolu Türkçesi özellikleri ile örtüştüğü anlaşılmaktadır (Karakaya, 2012: 46). Eser üzerine tenkitli bir yüksek lisans çalışması da olan Burcu Karakaya’nın çalışmasında eserin 2926 beyit tutarında olduğu görülmektedir.

2.5. Şerîf (Kıssa-i Yûsuf)

Kaynaklarda hakkında fazlaca malumat bulunmadığı görülen şairin *Kıssa-i Yûsuf* adlı eserinden hareketle isminin Şerîf ya da Seyyid olduğu kabul edilmektedir. Bazı kısımlarında gazel nazım şekliyle söylenmiş manzumelerin de bulunduğu eserin toplam 1916 beyit tutarında ve aruzun “Mefâ’ilün/Mefâ’ilün/Fe’ülün” kalıbıyla kaleme alındığı görülmektedir (Ay, 2015: 50).

2.6. Ahmedî-i Âmidî (Yûsuf u Züleyhâ)

Kaynaklarda isminin Ahmed Mürşidî şeklinde de kayıtlı olduğu ifade edilen şairin 1688 yılında Diyarbakır’da doğduğu bilinmektedir. Şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı 2660 beyit tutarındaki eserini aruzun Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün/Fâ’ilâtün kalıbıyla kaleme aldığı görülmektedir (Doğan, 2005: 20).

2.7. Oflu Bilâl (Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ)

Hayatı hakkında kaynaklarda tafsilatlı bilgilerin bulunmadığı Oflu Bilâl’in

Kıssa-i Yûsuf u Zelîhâ adlı eserinde yer alan bilgilerden Trabzon'un Of ilçesine bağlı Bâcân/Paçan köyünden olduğu anlaşılmaktadır (Göre, 2009: 95; Kuzubaş, 2010: 25). 1753 tarihinde kaleme alınan eserin Zehra Göre'nin yaptığı tenkitli çalışmada 1660, Muhammet Kuzubaş'ın yaptığı çalışmada ise 1636 beyit tutarında olduğu görülmektedir.

3. Tefsirler ve Yûsuf u Züleyhâ

Mesnevilerinde Yûsuf Suresinin Nüzul Sebeplerinin Anlatımı

Bazı Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde Yûsuf suresinin nüzülü ile ilgili tefsirlerde yer verilen sebeplerin/hadiselerin edebî bir forma dönüştürülüp anlatıldığı görülmektedir. Şairlerin bu hususta Kur'ân tefsirlerinde¹ olduğu gibi anlatının esasına geçmeden surenin nüzul sebeplerini manzum bir şekilde dile getirdikleri ve böylelikle müfessirler tarafından uygulanan bu yöntemin bazı mesnevi şairleri tarafından da kabul gördüğü müşahede edilmektedir. Bu surenin nüzülü ile ilgili tefsirlerde yer alan rivayetler şöyledir:

Fahreddîn er-Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'inde ifade edildiğine göre bazı Yahudi âlimlerin, Hz. Muhammed'e Hz. Yakup'un ailesinin Şam'dan Mısır'a gidiş sebepleri ve Yûsuf kıssası hakkında sorular sormaları için müşriklerin ileri gelenlerinden talepte buldukları ve bunun üzerine Allah tarafından Yûsuf suresinin indirildiği belirtilir (Râzî, 2002: 156).

Fahreddîn er-Râzî'nin dile getirdiği nüzul sebebinin bir benzerinin İsmail Hakkı Bursevî tarafından da ifade edildiği görülür. Buna göre *Rûhu'l-Beyân*'da Yûsuf suresinin nüzülü ile ilgili dile getirilen rivayette de bir kısım Yahudi âliminin, Hz. Yakup ve oğullarının Şam'ı terk edip Mısır'a yerleşmelerine sebep olan hususun ne olduğu şeklindeki soruyu Hz. Muhammed'e sormalarını salık verdikleri ve bu sorunun üzerine Yûsuf suresinin inzal buyurulduğu şeklindeki bir tahkiyeye yer verilir (Bursevî, 2012: 196).

Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda bu surenin nüzul sebebiyle ilgili naklettiği rivayetin Fahreddîn er-Râzî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin tefsirlerindeki rivayetten farklı olduğu görülür. Eserde, İbn Cerîr kanalıyla nakledilen rivayette Allah'ın, Hz. Muhammed'e peygamberlik vazifesini vermesinin akabinde kavminin ona kötü davranmaya ve kıskanmaya başladığı, bu durumun Hz. Muhammed'i müteessir ettiği dile getirilirken Allah'ın, bu sureyi Hz. Muhammed'e örnek teşkil edip teessürünü hafifletmesi için inzal buyurduğu be-

3. Çalışmamızda Yûsuf suresinin nüzul sebepleri ile ilgili kullanacağımız tefsirler sırasıyla şunlardır: Fahrüddîn Er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâîthu'l-Gayb*, C.13, (Ter. Suat Yıldırım vd.), Huzur Yayınevi, İstanbul 2002.; Süyûtî, *Hadislerle Kur'ân Tefsiri ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (Ter. Zekerîya Yıldız), Ocak Yayıncılık, C. 8, İstanbul, 2012.; İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, C. 4, (İhtisar eden: Muhammed Ali Sabûnî), Damla Yayınevi, İstanbul 2012.; Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenü'l-Kasas Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf Aleyhisselâm*, C.1, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1309.

lirtilir (Süyûfî, 2012: 190).

Giritli Sırrı Paşa'nın *Ahsenü'l-Kasas*'ında ise Yûsuf suresinin nüzülü hakkında ikisi birbirini teyit eder nitelikte toplam üç rivayete yer verildiği görülmüşken bunlardan İbn Abbâs kanalıyla nakledilen ilk rivayetin Fahreddîn er-Râzî ve İsmail Hakkı Bursevî'nin dile getirdiği rivayeti havi olacak şekilde ortak olduğu görülür:

“Sebeb-i nüzûlü hakkında Hazret-i İbn Abbâs'tan ‘Radıyallâhu anhüma’ menkûl bir rivâyet vardır ki, evâ'il-i bi'set-i nebevîyyede sanâdîd-i Kureys, Medîne-i münevverede bulunan ‘ulemâ-i Yehûd nezdine beş adam gönderip, ‘Bizim içimizde zuhûr ile da'vâ-yı nübüvvet eden Hazret-i Muhammed hakkında siz ne dersiniz?’ diye sordular. Onlar da siyer-i seniyye-i cenâb-ı risâlet-penâhîyi ba'de'l-istiksâ ‘Şu evsâf ile muttasıf bir nebiyy-i ‘ârifin geleceğini bize (Tevrat) haber veriyor, onun zamân-ı hurûc u zuhûru da bu zamandır, Lâkin tecrübe için ona şu üç suali irâd ediniz, eğer ikisine cevap verir de üçün-cüsünden sükût ederse, muhakkak bilmiş olunuz ki peygamber-i âhirü'z-zamân odur. Hemân ona ittibâ ediniz. Evvelâ: Ashab-ı Kehf'in kıssasını, sâniyen: âli-i Yakûb'un Ken'ân ilinden Mısır'a intikâli sebebini, sâlisen: rûhtan su'âl ediniz, eğer rûha dâ'ir az çok ma'lûmât verirse, hemân da'vâsının butlân ü kizbine hükmediniz.’ dediler. Mebûsân-ı Kureys, şu ta'limât ile Mekke-i mükerrmeye ‘avdet edip es'ile-i selâse-i mezkûreyi Hazret-i A'lemü'l-enbiyâ sal-lallâhu aleyhi ve sellem Efendimize serd etmeleriyle sûre-i Kehf, sûre-i Yûsuf, bir de ‘Ve yes'elûneke ani'r-rûhu kul irrûhu min emri rabbî ve mâ ûtütum mine'l-'ilmi illâ kalîlâ(kalîlen)⁴ âyet-i celîlesi nâzil oldu.” (Sırrî-i Girâfî, 1309: 8-9).

Yukarıdaki tahkiyeden Yahudi âlimlerin, peygamberliğinin sıhhatini sınamak maksadıyla Hz. Muhammed'e üç farklı soru yönelttiğini bunlardan ilkinde *Kehf* suresinin inzali, ikincisine Yûsuf suresinin inzali ile cevap verildiği görülürken *rûh* hakkındaki sorunun ise *İsrâ* suresi 85. ayeti inzal buyurularak bu hususun Allah'a mahsus olduğu belirtilip Hz. Muhammed tarafından cevaplanmasına müsaade edilmediği anlaşılmaktadır.

Aynı eserde Giritli Sırrı Paşa'nın dile getirdiği ikinci rivayetin ise Süyûfî'de belirtilen rivayetle ortak olduğu görülmektedir. Buna göre Mekke ahâlisinin büyük bir çoğunluğunun Hz. Muhammed'in akrabası/hısmı olmasına rağmen Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyerek ona şiddetli bir şekilde karşı çıktıkları, bunun üzerine örnek teşkil etmesi ve Hz. Peygamber'in teselli bulması amacıyla Hz. Yûsuf'a kardeşleri tarafından yapılan kötü muamelelere rağmen nihayetinde Hz. Yûsuf'un sabrın zaferiyle neticelenen kıssasının Allah tarafından inzal buyrulduğu şeklindeki bilgi verilir:

4. İsrâ/85: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbinin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.”

“... Ehl-i Mekke'nin ekseri, Resûlullâh aleyhissalâtu vesselâm efendimizin ekâribi idiler, mâhâzâ nübüvvet ü risâlet-i seniyyelerini inkâr, mücerred sâ'ika-i hasedle hakk-ı sa'âdetlerinde 'adâvet-i şedîde izhâr ederlerdi. O sebeble Allâh Teâlâ hazretleri şu kıssa-i ibret-âmizi Kur'ân-ı Hakîm'de zikr buyurdu, tâ ki Resûl-i Müctebâ, sallâhu aleyhi ve sellem hâsidleri anlasınlar ki, Hazret-i Yûsuf'un birâderleri de böyle sâ'ika-i gıpta ile îzâ-i cenâb-ı Yûsuf'ta ileri varmışlar idi, Lâkin o yoldaki sa'yleri hep boşa gitti, Hâfız-ı Hakîkî Yûsuf aleyhisselâmı mekârihten esirgedi, gerçi ibtidâları bâzı hikmet ü maslahata mebnî ol masûm-ı pâke biraz zahmet çekti ise de âkıbet kendini nâ'il-i kuvvet ü iktidâr, vaktiyle pençe-i kahrlarında zebûn olduğu kimseleri ona fermân-berdâr eyledi.” (Sırrî-i Girîdî, 1309: 113-114).

Giritli Sırrı Paşa'nın eserinde Yûsuf suresinin nüzul sebebi ile ilgili dile getirilen son rivayetin de yukarıdaki pasajda tahkiye edilen sebeplerle birbirini tamamlar nitelikte olduğu ve Hz. Muhammed'in çektiği sıkıntıların hafifletilmesi için örnek olarak kendisinden önce gelmiş peygamberlerin tecrübe ettikleri sıkıntıların dile getirilmesi maksadıyla inzal buyurulduğu ifade edilir:

“... Bu sûre-i celîlede de Yûsuf aleyhisselâmın kardeşlerinden gördüğü cevr ü cefa beyân ü hikâye buyrulmuştur. Ta ki Peygamber-i Ekber efendimiz hazretleri, enbiyâ-i sâlife hazerâtının ecânib ü ekâribden mukâsât buyurdıkları ezâyı bilsinler de mütesellî olsunlar.” (Sırrî-i Girîdî, 1309: 9).

13. yüzyılda kaleme alınmış Ali'nin manzum Yûsuf u Züleyhâ anlatısında Yûsuf suresinin nüzülü ile ilgili tahkiye edilen hadisenin Fahreddîn er-Râzî, İsmail Hakkı Bursevî ve Giritli Sırrı Paşa'nın tefsirlerinde dile getirdikleri ayrıntılarla örtüştüğü görülmektedir. Buna göre Yahudî bir topluluk, içlerinde büyük âlimlerinden olan Abdullah bin Selâm olduğu hâlde Hz. Muhammed'i peygamberliğinin sıhhati hususunda sınamak isterler ve Hz. Peygamber'e Yûsuf kıssası hakkında sorular sorarlar:

“bir kün cümle cühûdlar mecmû' oldu eger sen kertü resûl olur iseñ
selâm oğlı 'abdullâh beyle keldi risâlet da'vîsin kılur iseñ
kamuları muştafiye selâm kıldı yûsuf sawçı kışşasın bilür iseñ
telim dürlü mes'eleler sorarlar emdi neteligin bize a'lem kılğıl emdi

resûl aydur yâ cühûdlar oturuñlar pes ol şoranlara haber açdı
cühûdlığı köñlünizden çıkaruñlar işitüp cühûdaruñ 'aklı şişdi
faşîh dilin şahîh imân ketürüñler muştafiñin melîh sözün 'acebleşdi
şoñra ahvâl neteligin aytur emdi bizden yigrek bu ayıttı dërler emdi

muştafiye hakdan tevfiķ 'ayân oldu
le kad kâne kaşaşahüm döp beyân oldu
cühûdaruñ 'akılları muķır keldi
ahmaķları 'acebler duymaz emdi” (Cin, 2004: 482-483).

Yukarıdaki manzumeden Yahudi topluluğunun sorduğu sorunun akabinde Allah'ın, Yûsuf suresini inzal buyurarak Hz. Muhammed'in, Yahudi topluluğuna Yûsuf'un hikâyesini tafsilatlı bir şekilde anlatabildiği anlaşılmaktadır.

14. yüzyılda kaleme alınan Darîr'in anlatısında Yûsuf suresinin nüzul sebebi ile ilgili iki farklı rivayetin nakledildiği görülür. Bu rivayetlerden ilkinde Yahudilerden oluşan bir topluluğun Hz. Ömer'le münakaşaya girdikleri, Hz. Ömer'in Yahudi topluluğunu ilmiyle yenmesinin ardından aynı grupun kendi kutsal kitaplarını överek Yûsuf kıssası gibi bir kıssanın Müslümanlarda olmadığını dile getirdiği ve bu durumun böylelikle Hz. Ömer'i derin bir üzüntüye sevk ettiği belirtilir:

<i>‘nāgehānī bir cemā‘at geldiler ‘ömer ile bahs-ı gavgā kıldılar</i>	<i>‘ilmile yindi kavī oldı ‘ömer mülzem oldılar kamu hōr u hakīr</i>
<i>ara yirde bir yehūdī söyledi nükte kıldı ‘ömere gör ne didi</i>	<i>eytdi bizim yek kitābumuz tamām ne diliyle didüñ sen di imām</i>
<i>eytdi bizüm defterimüzde haber kıldı yūsuf kıssasın (ol) mu‘teber</i>	<i>ol sizün kitābuñuzda var mı bil anı size virmedi rabbü‘l-celīl</i>
<i>anı işitdi ‘ömer gönli melūl geldi seyyide didi ol pür-usūl</i>	<i>mustafāya söyledi bu dāsītān mustafā oldı melūl iy dōstān</i>
<i>mustafā ol dem münācāt eyledi tañrı dergāhına hācāt diledi geldi</i>	<i>cebrā‘ıl getürdi bir haber kıssa-i yūsuf resüle mu‘teber”</i>

(Karahan, 1985: 276-277).

Görüldüğü üzere Hz. Ömer'in ilettiği haberin sonrasında Hz. Peygamber'in de bu duruma üzüldüğü ve Allah'a yakarmasının akabinde de Allah tarafından Yûsuf suresinin indirildiği ifade edilir.

Aynı eserde surenin nüzul sebebi ile ilgili ikinci rivayette ise Hz. Peygamber'in hicretinde ona yoldaşlık eden ashaptan bir kişinin, üzerlerindeki mahzun havayı dağıtmak için Hz. Peygamber'den kendilerine hoşça vakit geçirmek maksadıyla bir hikâye anlatmasını talep ettiği ve bunun üzerine Yûsuf suresinin nazil olduğu dile getirilir:

<i>“ol zamān kim hicrete geldi resul mekkeden medīneye kıldı nüzul</i>	<i>mekkeden yöneldiler çünkim berī evlerinüñ terki urdı her biri</i>
<i>tañrı yolına fidā kıldı bular āhıret yolını muhkem tutdılar</i>	<i>eytdiler kim bize olsa bir beyan kim anuñla egleneydük bir zamān</i>
<i>bir ‘acāyib kıssa olsa söyleyüñ anuñla gönümüzi eyleyüñ</i>	<i>geldi cebrā‘ıl getürdi bir beyān hem kelām ‘ullāh kısas kıldı ‘ıyān”</i>

(Karahan, 1985: 277-278).

Aynı yüzyılın bir diğer Yûsuf u Züleyhâ anlatısı sahibi Süle Fakîh'in eserinde, surenin nüzul sebebi üç farklı rivayetle tahkiye edilir. Bu rivayetlerden ilkinin Darîr'in anlatısında da yer alan Yahudilerden oluşan bir topluluğun Hz. Ömer'le münakaşaya girmesi, Hz. Ömer'in ilimde Yahudi topluluğuna galip gelmesi üzerine Hz. Ömer'e kendi kitaplarında yer alan Yûsuf'un hikâyesi gibi bir hikâyenin Müslümanlarda olmadığını belirtmesi, Hz. Ömer'in bu durumu Hz. Peygamber'e iletmesinin ardından da Yûsuf suresinin nazil olması şeklinde cereyan eden anlatı olduğu görülür (Köktekin, 1994: 74-76).

Süle Fakîh'teki ikinci rivayetin de Darîr'in anlatısındaki ikinci rivayetle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre hicret zamanında sahabeden bir kimse, Hz. Peygamber'den gönüllerini açacak, kendilerini neşelendirecek bir hikâye anlatmasını talep eder. Bu talep neticesinde Yûsuf suresi nazil olur (Köktekin, 1994: 76-77).

Eserdeki son rivayette ise bir gün Hz. Ayşe'nin hoşça vakit geçirmek için Hz. Peygamber'den bir hikâye anlatmasını istemesi üzerine Yûsuf suresinin indirildiği bilgisi verilir:

“*Âyişe bir gün oturmuşdı meger Egleneydük dir eyâ fahr-i cihân*
Mustafâdan dilek eyler bir haber Anuñla egleneydik bir zamân

Diledi Hakdan resülü'l-mürselîn

Sûre-i Yûsuf viribidi mu'în” Köktekin, 1994: 76-77).

14. yüzyıldaki bir diğer Yûsuf u Züleyhâ anlatısı sahibi Garîb'te surenin nüzul sebebiyle ilgili dile getirilen rivayetin Darîr ve Süle Fakîh'in anlatılarında yer alan Hz. Ömer ile Yahudilerden oluşan bir topluluğun çekişmesi sonucunda Hz. Peygamber ve ashabının melûl oldukları, akabinde Allah'ın Yûsuf suresini indirip Hz. Peygamber'i ve ashabını mesrur ettiği şeklindeki rivayetle aynı olduğu görülmektedir:

“*Yahûdîler nizâ' itdi 'Ömer'le Kitâbumuzda var ol sizde yokdur*
Didiler kıssa-i Yûsuf'dur evlâ Melûl oldu işit ashâb-ı evlâ

Melâletün giderdi anlaruñ Hak Habîbini çü şādân itdi Allâh
Pes inzâl itdi budur kavlı-i akva Anuñ hükmindedür hep cümle eşya”

(Karakaya, 2012: 252-253).

16. yüzyıl mesnevilerinden Şerîf'in eserinde surenin nüzulünün Hz. Peygamber'in ashabının Hz. Peygamber'den kendilerine güzel vakit geçirecekleri bir hikâye anlatmasını istemeleri üzerine gerçekleştiği bilgisi verilir:

“*Bir gün ol sulţân-ı kevneyn-i cihân Oturdu halvetinde gönli şād*
Ol Rasûlu'llâh habîb-i pâk-i cân Vardılar yanına aşhâb u 'ibâd

Didiler yâ rahmeten li'l- 'âlemîn Anuñ-ile göñlümüz egleyedik
Bize eglence olsa yâ Emîn Vakt-ile bir oқuna dinleyedik
Didi añlara Muḥammed Muṣtafâ İndi ol demde hemân-dem Cebraîl
Ḥaḳ viribiye olavüz pür şafâ Kıṣṣa-yı Yûsuf getürdi bellü bil

İbn-i 'Abbasdan rivâyet böyledür
Ḥaḳ kelâmında ḳaṣaṣda böyledür” (Ay, 2015: 125)

18. yüzyılda kaleme alınmış Ahmedî-i Âmidî'nin mesnevisinde surenin nüzul sebebiyle ilgili dile getirilen ayrıntıların, 14. yüzyıl anlatılarından Süle Fakîh ve Darîr'de yer alan rivayetlerden bir tanesi ile örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu eserde de hicret hadisesinin meşakkatinden dolayı gönülleri daralmış olan ashabın, Hz. Muhammed'den kendilerini ferahlatacak bir sure anlatmalarını istedikleri ve bunun üzerine Yûsuf suresinin indirildiği şeklindeki bilgiye yer verilir:

“Medîne şehrine érdi muzaffer Muhâcir erleri bir bir çözüldü
Medîne oldı anuñla münevver Medîne râhuna anlar düzüldü
‘İyâl evṭânı atup gitdi anlar ‘İyâl evlâdlarından oldılar dūr
Varup sulṭân etegin tıttı anlar Ohur gönülleri maḥzûn u mehcūr
Rasûle dediler yâ Rehber-i nâs Bu hüznüñlü ḳalbimize bir ferah
Ḥaḳ ta 'âlâdan éderiz iltimâs Vere göñlümüz gamın éde terah
Göndere bir sûre Ḳur'ânı beyân Bildiler anda ser-encâm-ı ḳaṣaṣ
Emri nehvi ḳılmaya éde 'iyân Ḳalbimiz tâ kim ḳıla şabra heves

Çünkü bunlar Ḥaḳka râzın söyledi
Sûre-i Yûsufı inzâl eyledi” (Doğın, 2005: 118-119).

Yine bu yüzyılda kaleme alınmış Oflu Bilâl'in eserinde surenin nüzul sebebi olarak iki farklı rivayetin tahkiye edildiği görülür. Bu rivayetlerden ilki; Darîr, Süle Fakîh ve Garîb'in de eserlerinde yer verdiği Hz. Ömer'in Yahudi bir grupla münakaṣa etmesi, yine aynı topluluğun kendi kutsal kitaplarında Hz. Yûsuf'un kıssasının bulunmasına rağmen Müslümanların kitabında böyle bir kıssanın yer almamasından hareketle Hz. Ömer'i küçük düşürmeye çalışmaları ve akabinde Yûsuf suresinin indirilmesi ile son bulan rivayettir.

“Rivâyetdür gelür tefsir-i şâh içre meğer birgün
'Ömer katına gelmiş bir cemâ'at cümle ağıyardan

Didiler bizlere oldı bil 'ayân kıṣṣa-i Yûsuf
'Acebdür size gelmedi nişân-ı noḳta aradan

*'Ömer gam çekdi kim bunlar haber-dâr oldı Tevrâtdan
'Aceb ya bizlere olmaz mı bir dîvân-ı Furkândan*

*Hemân nahnü nekuşşu âyeti(y)le geldi Cebrâ'îl
Haber-dâr oldular cümle ahup remzi bu ma'nâdan*

*Didiler ba'zı râvîler Resûlullâh idüp hicret
Muhâcirlerle hem çekdi elini mâsivâ'llâhdan*

*Medînede garîb bunlar dururken 'Âişe eydür
N'olaydı yâ Resûlullâh bize bir kışşa evladan*

*Pes andan geldi Cebrâ'îl didi kim yâ Resûlullâh
Ulü'l-elbâba 'ibretçün getürdüm anı Mevlâdan"*

(Kuzubaş, 2010: 63-64).

Yûsuf suresinin nüzul sebebiyle ilgili ikinci rivayetin yukarıdaki manzume görüldüğü üzere Süle Fakîh'in eserinde Hz. Ayşe'nin, Hz. Peygamber'den bir kıssa anlatmasını talep edip Hz. Peygamber'i ve ashabını mesrur ettiği şeklinde tahkiye edilen rivayetle aynı olduğu görülmektedir.

4. Sonuç

Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinin, beşerî tarafıyla bir aşk hikâyesi hüviyeti taşımasının yanı sıra ilahi olarak cihânşümûl mahiyette çeşitli semavi kitaplarda yer verilen Yûsuf Peygamber'in hayat hikâyesini esas alan anlatılar olmasından hareketle edebî anlatılarda hikâyeye temel teşkil eden unsurların semavi kitaplar çerçevesinde tanzim edildiği anlaşılmaktadır. Bu şekildeki bir kurgunun ekseriyetle hikâyenin esasına müteallik hususlarda olduğu bilinirken bir kısım şairin bu çeşit bir alakayı hikâyenin esasının dışına çıkararak Yûsuf suresinin nüzul sebeplerini bir müfessir edasıyla edebî-tezyinî forma sokup eserlerine dâhil ettikleri görülmektedir.

Türk edebiyatında kaleme alınmış manzum Yûsuf u Züleyhâ anlatılarının yedisinde tefsirlerde Yûsuf suresinin nüzul sebepleri ile ilgili tahkiye edilen rivayetlere, ağırlıklı olarak ilk dönem (13.-14. yüzyıl) anlatılarında (Ali, Darîr, Süle Fakîh, Garîb) olmak üzere yer verildiği diğer yüzyıllarda ise (16. yüzyıl) anlatılarından birinde (Şerîf) ve (18. yüzyıl) anlatılarından ikisinde (Ahmedî-i Âmidî, Oflu Bilâl) yer verildiği tespit edilmiştir.

Türk edebiyatında kaleme alınmış bütün manzum Yûsuf u Züleyhâ anlatılarında Yûsuf suresinin nüzul sebepleri ile ilgili tahkiyelere yer verilmemiş olsa da bu çeşit bir usulün bazı şairler tarafından benimsendiği ve farklı yüzyıllarda kaleme alınmış anlatılara dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Albayrak, Çağdaş (2021); *Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâlar ve Giriltli Sırrı Paşa'nın Ahsenü'l-Kasas'ı (Mukayeseli İnceleme)*, (Basılmamış Doktora Tezi) Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne.

Ay, Halil (2015); *Şerif'in Kıssa-i Yûsuf Mesnevisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya.

Cin, Ali (2004); *Ali, Kıssa-i Yûsuf (H.630/M.1233) (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Basılmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Ana Bilim Dalı, Ankara.

Doğan, Ramadan (2005); *Ahmedi-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı (Metin ve İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul.

Fahrüddin Er-Râzî (2002); *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, C. 13, Tercüme: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Huzur Yayınevi, İstanbul.

Göre, Zehra (2009); *Bilâl Kıssa-i Yûsuf (İnceleme-Metin)*, Öncü Kitap, Ankara.

İsmail Hakkı Bursevî (2012); *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, C. 4, İhtisar eden: Muhammed Ali Sabûnî, Damla Yayınevi, İstanbul.

Karahan, Leyla (1985); *Erzurumlu Mustafa Darîr Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, (Basılmamış doktora tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

Karakaya, Burcu (2012); *Garîb'in Yûsuf u Züleyhâ'sı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Basılmamış yüksek lisans tezi) Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırşehir.

Köktekin, Kâzım (1994); *Süle Fakih'in Hz. Yûsuf ve Zeliha'sı (İnceleme-Metin-Dizin)*, C. 1, (Basılmamış doktora tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzurum.

Kuzubaş, Muhammet (2010); *Kıssa-i Yûsuf u Zelihâ*, Karadeniz Dergisi Yayınları, İstanbul.

Mazıoğlu, Hasibe (1999); "Yûsuf u Züleyhâ Yazarı Sulî Fakih'in Adı Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 1-2, S. 42, s.169-176.

Sırrî-i Girîdî (1309); *Ahsenü'l-Kasas Tefsîr-i Süre-i Yûsuf Aleyhisselâm*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, C. 1-2-3, İstanbul.

Süyûtî (2012); *Hadislerle Kur'an Tefsiri ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Tercüme: Zekerîya Yıldız, Ocak Yayıncılık, C. 8, İstanbul.

Tezcan, Semih (1994); "Anadolu Türk Yazınının Başlangıç Döneminde Bir Yazar ve Çarhname'nin Tarihlendirilmesi Üzerine", *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 4, s. 75-88.

Ünver, İsmail (1986); "Mesnevî", *Türk Dili Dergisi-Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, s. 430-463.

Ünver, İsmail (2001); "Sulî, Sulî, Sula, Sule, Süle ve Süli Fakih Rivayetleri Üzerine", *Türkoğlu Dergisi*, C. 14, S. 1, s. 15-20.